

УДК 94 (477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(86).2023.275318

**ПЛЕМЕНА ВЕНЕДІВ ПІЗНЬОЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ
ВЕРХНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я В II–V СТ. Н. Е.****Олексій ТРАЧУК***orcid.org/0000-0003-3490-8626*

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології НДІУ

Анотація. Гнізда поселень були покладені в основу досліджень родоплемінної структури слов'ян (неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів і вене́дів зарубинецької культури) VII ст. до н. е. – II ст. н. е., які надруковані в журналі «Українознавство» (2022, № 2–4). Картографування гнізд поселень на сучасних картах дає можливість порівняти в часі зміни у розташуванні названих слов'янських племен, що фактично й пропонує новий метод соціокультурної антропології – метод родоплемінної географії етногенезу слов'ян-українців. Цей метод сприяє виявленню характерних рис соціального, культурного та економічного життя родів і племен слов'ян у ланцюгу епох за допомогою різних галузей науки: археології, етнографії, лінгвістики, антропології, а також фольклору, вірувань, права, ремесла, технологій та ін. А основне – цей метод дає змогу відійти від етнічно не визначених «носіїв археологічних культур», які є пережитком радянської археології та заважають вивчати давню історію родів і народів, що населяли територію Східної Європи від часів палеоліту. Під час сучасної війни хлібороби-українці, для росіян «малороси», дуже енергійно звільняються від обіймів кочівників, скотарів-«великоросів». Уже відійшла в минуле штучно створена єдність російського, білоруського та українського народів. Разом з тим у світі постійно зростає інтерес до давньої історії українського народу, яка захована в археологічних пам'ятках та їх інтерпретаціях.

Нашу увагу привертає повідомлення Йордана про різні етноніми вене́дів (ім'я, яким називали ранніх слов'ян), за яким вене́ди діляться на окремі племена, що мають назви за родами або місцями проживання. Це повідомлення підтверджується у статті.

На основі досліджень археологів (значною мірою зводу пам'яток Л. Побоя, який включає 517 пізньозарубинецьких поселень) нами на карті Білорусі локалізовано 50 гнізд поселень слов'ян-вене́дів II–V ст. н. е. (Рис. 1). Встановлено, що племена історичних слов'ян-вене́дів пізнього етапу зарубинецької культури займали ту ж територію Верхнього Дніпра, на якій жили 36 племен зарубинецької культури раннього етапу III ст. до н. е. – II ст. н. е. (Українознавство. 2022. № 4. Рис. 14). Отже, є підстави висловити думку, що північно-західна частина вене́дів пізньозарубинецької культури – предків нинішніх білорусів – протягом тисячоліть жила з предками українців на тій самій території, тобто вони мають спільну історію. А річка Прип'ять багато віків ці народи не розділяла, а єднала.

Ключові слова: слов'яни; вене́ди; пізньозарубинецька археологічна культура; рід; плем'я; гнізда поселень; картографія; Україна; Білорусь.

**VENEDS TRIBES OF THE LATE ZARUBYNTSI CULTURE
OF UPPER DNIEPER IN THE 2ND–5TH CENTURIES CE****Oleksii TRACHUK***Candidate of Historical Sciences, senior research fellow of the Cultural Studies Department of RIUS*

© Трачук О.

Annotation. Nests of settlements were the basis of the research on family and tribal structure of the Slavs (Nevrs, Scythians-ploughmen, Scythians-farmers, and Veneds of the Zarubyntsi culture) of the 7th century BCE – 2nd century CE, which was published in the *Ukrainoznavstvo* journal (2022, № 2–4). Mapping the nests of settlements on modern maps makes it possible to compare the changes in the location of the named Slavic tribes over time, which in fact offers a new method of sociocultural anthropology – the method of family-tribe geography of the Slavs–Ukrainians ethnogenesis. This method permits to detect the characteristic features of the social, cultural, and economic life of the clans and tribes of the Slavs in the chain of epochs with the help of various branches of science: archaeology, ethnography, linguistics, anthropology, as well as folklore, beliefs, law, crafts, and technologies. And the main thing is that this method allows you to move away from ethnically undefined "carriers of archaeological cultures", which are a relic of Soviet archaeology and do not allow studying the ancient history of families and peoples that inhabited the territory of Eastern Europe since the Palaeolithic. During the modern war, Ukrainians-farmers, for the russians "Little Russians", are very energetically freeing themselves from the arms of nomads, herdsmen, "Great Russians". The artificially created unity of russian, Belarusian, and Ukrainian has already faded into the past. At the same time, interest in the ancient history of the Ukrainian people, which is hidden in archaeological sites and their interpretations, is constantly growing in the world.

Our attention is drawn to Jordan's message about the various ethnonyms of the Veneds (the name by which the early Slavs were called), according to which the Veneds are divided into separate tribes that have names according to their families or places of residence. This message is confirmed in this article.

Based on the research of archaeologists (largely based on L. Pobol's collection of monuments, which includes 517 late Zarubyntsi settlements), we have localised 50 nests settlements of Slavs-Veneds of the 2nd–5th centuries CE on the map of Belarus. (Fig. 1). It has been established that the tribes of the historical Slavs-Veneds of the late stage of the Zarubyntsi culture occupied the same territory of the Upper Dnipro where 36 tribes of the Zarubyntsi culture of the early stage of the 3rd century BCE lived – the 2nd century CE ("Ukrainian Studies," 2022, № 4, Fig. 14). So, there are reasons to express the opinion that the north-western part of the Veneds of the late Zarubyntsi culture – the ancestors of the current Belarusians – lived with the ancestors of the Ukrainians on the same territory for thousands of years, that is, they have a common history. And the Pripjat River did not divide our nations but united them for many centuries.

Key words: Slavs; Veneds; Late Zarubyntsi archaeological culture; family; tribe; nests of settlements; cartography; Ukraine; Belarus.

Постановка проблеми. Дослідження витоків родоплемінної структури слов'ян-праукраїнців належить до актуальних завдань української історичної науки, адже без можливості порівняння територій, на яких проживали наші предки, неможливо повністю розкрити етногенез українського народу, його спосіб життя, сутність процесу переходу від родоплемінного ладу до феодального.

Ступінь розробки проблеми. Як було доведено в попередніх наших дослідженнях, основою племінної структури

скіфів-землеробів, скіфів-орачів, неврів та венедів є гніздо родових поселень [44; 44a; 45]. Картографування на сучасних картах гнізд поселень названих племен слов'ян Східної Європи в період від VII ст. до н. е. до V ст. н. е. може розглядатися як новий метод соціального дослідження археологічних пам'яток – метод родоплемінної географії.

Археологи розділяють споріднені племена венедів II–V ст. на теренах України, Білорусі та південно-західних областей рф на слов'янські племена

пізньозарубинецької і київської культур. Враховуючи значну кількість пам'яток і відповідно значний обсяг публікації, вирішено викласти дослідження цього періоду в двох статтях.

Виклад основного матеріалу. У цій статті на основі багаторічних розвідок та розкопок археологічних пам'яток Білорусі, що були зведені в монографії Л. Поболя 1983 р. [28], ми намагаємося локалізувати гнізда поселень племен пізньозарубинецької культури на фрагментах сучасних географічних карт масштабу 1:850 000. Результати цієї роботи зведені в таблицю і створена загальна карта-схема розташування племен венедів пізньозарубинецької культури басейну Верхнього Дніпра та Прип'яті.

Також ми продовжуємо виявлення відповідності карти склавинів празької та венедів колочинської культур Р. Терпиловського [40, рис. 2] з розробленими нами картами племен венедів пізньозарубинецької культури, венедів зарубинецької культури III ст. до н. е. – II ст. н. е. [44, рис. 14] та неврів милоградівської і підгірцівської культур VII ст. до н. е. – III ст. до н. е. [45, рис. 22].

Робота виконана в рамках науково-дослідного проекту «Етногенез українців у світлі сучасних наукових даних і методологічних підходів».

Аналіз джерел досліджень венедів пізньозарубинецької культури. Першою пам'яткою, що дала назву зарубинецькій культурі, було досліджене В. Хвойкою ще в 1898 р. кладовище поблизу с. Зарубинці Канівського району [50, с. 172–190]. Він вважав зарубинецьку культуру місцевою. На його думку, то був період, наступний за скіфським і що передує слов'янській культурі черняхівського типу. Наявність у

племен зарубинецької культури похоронного обряду тілоспалення, властивого слов'янам, а також кераміки, близької «скіфському типу», на думку В. Хвойки, вказувала на слов'янську належність зарубинецької культури [49, с. 43].

В. Даниленко вважав головною «зарубинецьку» лінію розвитку, заперечуючи участь у цьому процесі черняхівської культури. Пам'ятки київського типу дослідник розглядав як пізній етап зарубинецької культури, синхронний з черняхівською культурою. На його основі в IV–V ст. склалися пам'ятки типу колочина, що в свою чергу стали підосновою пеньківської культури [8, с. 89–90].

Нащадки зарубинецьких племен, на думку П. Третякова, залишивши лісостепові райони, продовжували мешкати в північній частині Середнього Подніпров'я, Південно-Східній Білорусії та Подесінні в першій половині I тис. н. е. У I тис. н. е. частина цього населення повернулася до лісостепу, внаслідок чого тут виникла пеньківська культура, тоді як у лісовій зоні сформувалася на подібній основі близька їй колочинська культура [46, с. 51–83].

Культурна самостійність пізньозарубинецьких старожитностей та київської культури для археологів досі служить предметом дискусії. Негативна точка зору на виділення із пізньозарубинецької київської культури була висловлена О. Приходнюком. На його думку, оскільки майже всі форми київських горщиків, планування і деталі конструкції жител III–IV ст. типові для ранньосередньовічних колочинських і пеньківських старожитностей, то пам'ятки київської культури (Сушки-2, Форостовичі, Роїще) являють собою ранній етап цих культур [34, с. 68–75; 36, с. 72–73].

Поява пам'яток венедів київського типу, синхронних черняхівській культурі, на погляд Є. Максимова та В. Петрова, «пов'язана із просуванням на південь населення більш північних районів». Що ж до територій Верхнього Дніпра та Десни, підкреслюють дослідники, «то пам'ятки пізньозарубинецького типу існують там ще довго» [19, с. 23]. Принаймні в лісовій зоні, вважають археологи, пізньозарубинецька культура існує в III ст. н. е. [19, с. 10].

Племена пізнього етапу зарубинецької культури, за спостереженнями Л. Поболя, займали ту ж територію Верхнього Дніпра, на якій жили племена зарубинецької культури раннього етапу. Вони освоїли буферні зони з племенами культури штрихованої кераміки. Штрихованість як орнаментальний мотив на кераміці більш ранніх племен цієї території майже зовсім зникла. У буферній зоні відомо лише кілька селищ, де виявлена штрихована кераміка в незначній кількості. Більшість же кераміки на таких селищах відноситься до пізньозарубинецької. Племена пізнього етапу зарубинецької культури поступово асимілювали племена культури штрихованої кераміки [33, с. 369].

Проблема спадковості племен зарубинецької культури, на думку Є. Максимова, значною мірою висвітлюється матеріалами ранніх пам'яток київської культури типу Гринів, Абідні, Колодязьного Бугра. Їхні матеріали досить надійно пов'язані з пізньозарубинецьким горизонтом пам'яток типу Лютіж, Коржі, Пасічна, Почеп та ін. Типологічна подібність проявляється тут у багатьох культурних елементах у формах і пропорціях кухонних горщиків і чорнолощених мисок, бронзових прикрасах, конструкціях

жител, подробицях похоронних ритуалів. Проте з часом пізньозарубинецькі елементи в київській культурі виступають усе рідше, що відповідає тенденції розвитку культури, як і інших культур Центральної і Східної Європи. Натомість набувають сили ті особливості, які зближують її з колом ранніх пам'яток племен пеньківської і колочинської культур. У кераміці це проявляється в зникненні чорнолощеного посуду, переважанні біконічних форм глечиків; у житлах частіше зустрічається конструкція з центральним стовпом; на кладовищах поширюються поховання з нечисленним супроводжуючим інвентарем або зовсім без нього [18, с. 39].

Оскільки відоме повідомлення Тацита про венетів (венедів), на погляд Р. Терпиловського, «відповідає (територіально, хронологічно і по суті описаних подій) міграціям пізньозарубинецького населення, то є всі підстави вважати, що пізньозарубинецькі пам'ятки залишені венетами» [43, с. 92]. За висловом М. Щукіна (1987), Пліній і Тацит вперше згадали східноєвропейських венедів/венетів, описуючи як стан «бродіння венедського котла» [52, с. 110].

З аналізу писемних джерел перших століть нашої ери В. Баран та інші дослідники роблять такі висновки: «Етнонім «венеди» відноситься до слов'ян. Слов'яни (венеди-ставани) становили в ці часи великий народ північної частини Сарматії. Вони проживали на території між Віслою, східними відрогами Карпат і Дніпром. Тут слов'яни мали свої домівки. З цієї території вони здійснювали військові походи проти бастарнів на півдні, балтів і фенів на півночі» [1, с. 13–14].

Значна кількість племен пройшла впродовж писаної історії територією

України. Їхніми спадкоємцями були етнічні утворення, які, на переконання О. Стрижака, «в процесі наступних етногенетичних модифікацій та історичного розвитку стали згодом відомими під назвою племен – венедів, ставан, карвонів, аланів, роксолан, язигів, росомонів, антів, склавинів, а потім – полян, деревлян, дулібів, волинян, бужан, хорватів, уличів, тиверців, сіверян, дреговичів, радимичів, в'ятичів, кривичів, словен (новгородських) та ін. Останні півтора десятка назв інтегрованих племінних союзів приховано репрезентують близько 150 дрібніших етнічних утворень східнослов'янського середньовіччя» [38, с. 4].

Не виключена можливість, зауважує Р. Терпиловський, що під ставанами, згаданими Птоlemeєм у 60-х роках II ст., слід розуміти найбільш пізню пізньозарубинецьку групу племен венедів – пам'ятки типу Грині. Їхні племена розселяються з Верхнього Подніпров'я в різних напрямках, проникаючи, зокрема, на територію, заселену середньодніпровськими, деснянськими і лісостеповими лівобережними пізньозарубинецькими племенами, за Птоlemeєм, становили «великий народ венетів». На межі II–III ст. венеди пізньозарубинецької і київської культур характеризуються набагато більшою монолітністю. Проте своєрідність окремих елементів дає можливість розділити їх на ряд локальних варіантів, межі і основні риси яких збігаються з типами пізньозарубинецьких пам'яток: середньо- і верхньодніпровський, деснянський і східнолівобережний [43, с. 92].

П. Третьяков вважав пам'ятки київського типу локальним варіантом більш обширного кола пізньозарубинецьких пам'яток (що включає, крім

Київщини, Чернігівське Подесення) [46, с. 60–65]. Термін «пізньозарубинецькі», яким оперують дослідники, на погляд Р. Терпиловського, «виправданий, тому що київська культура дійсно генетично пов'язана через старожитності I–II ст. із зарубинецькою культурою. У цьому розумінні, маючи на увазі збереження характерних зарубинецьких традицій, П. Третьяков, наприклад, називав пізньозарубинецькими пам'ятки всієї першої половини I тис. н. е. У той же час вигляд матеріальної культури III–V ст. істотно відрізняється від пам'яток I–II ст., тому дослідник вважає доцільним розглядати як пізньозарубинецькі саме пам'ятки I–II ст., які зберегли давню зарубинецьку традицію» [43, с. 16–17].

Між археологами досі існують концептуальні та культурно-хронологічні розбіжності. Якщо Л. Поболь, до його дискредитації петербурзькою школою археологів, активно заперечував поняття «київська культура» «знизу» шкали часу, вважаючи це явище «пізнім етапом зарубинецької культури II–V ст.», то О. Приходнюк пропонував «заглибити» початок пеньківської і колочинської культур у III–V ст., атакуючи «зверху» і тим самим позбавляючи київську культуру існування в часі. О. Приходнюк, зауважує Р. Терпиловський, «ставить під сумнів правомірність виділення київської культури, хоча в ряді попередніх своїх робіт він оперував цим поняттям» [43, с. 17; 30, с. 105–108; 34, с. 68–75].

Формування праслов'янської, а потім і ранньослов'янської спільноти пов'язане з пізньозарубинецькими племенами та похідними від них старожитностями четвертої стадії розвитку зарубинецької культури, характерною рисою якої є поява кераміки з розчісами.

У 70-ті роки цю тезу Л. Поболя представники петербурзької школи К. Каспарова, Д. Мачинський і М. Щукін, відзначає І. Марзалюк, оголосили голосливою і необґрунтованою. Ними так само стверджувалося, що Білоруське Полісся після занепаду племен зарубинецької культури стало безлюдним і залишалося таким аж до приходу сюди населення вельбарської культури [20, с. 29–30; 11, с. 252]. Як встановили археологи в ході подальших польових досліджень на території Білоруського Полісся, відзначає І. Марзалюк, на півдні Білорусі, в Білоруському Поліссі, Східному Підляшші, а також частині Верхнього Понемання виявлені пам'ятки пізньозарубинецької культури кінця I ст. н. е. У наш час пізньозарубинецькі пам'ятки виявляються практично скрізь, де проводяться активні археологічні дослідження [20, с. 30; 2, с. 209–237; 3, с. 281–305], що підтверджує правильність більшості гіпотез та висновків Л. Поболя.

Прихильник міграційної теорії М. Щукін у 1979 р. увів в обіг радянської науки поняття «вибухоподібного» розпаду зарубинецької культури. У зв'язку з цим він називає старожитності, що досліджуються, «постзарубинецькими» і пропонує ввести поняття «горизонт Рахні–Лютіж–Почеп» як специфічне археологічне явище, що, на його думку, відображає епоху масових міграцій [51, с. 74].

Відтік зарубинецьких племен із Середнього Подніпров'я, на думку М. Щукіна, відбувається в результаті нашествия сарматів [53, с. 52]. Однак, слушно зауважує А. Обломський, «ця версія не пояснює двох явищ, які супроводжують кризу зарубинецької культури. Якщо сарматські набіги могли викликати запустіння

Середнього Подніпров'я, то припинення існування зарубинецьких пам'яток Полісся та Верхнього Подніпров'я має якісь причини: сарматське проникнення сюди не зафіксовано. Не зрозуміло також, чому в період максимальної військової небезпеки зарубинецьке селище, що залишилося в Середньому Подніпров'ї, відмовляється від зведення потужних фортець на мисах корінного берега і переходить на відкриті «заплавні» селища, легкодоступні за будь-якого вторгнення» [25, с. 43].

Схиляючись перед авторитетом археологів петербурзької школи – Д. Мачинським та М. Щукіним, – Р. Терпиловський, А. Обломський та А. Медведєв у матеріалах зарубинецької культури в 40–70-х роках н. е. теж знаходять раптовий розпад. А на уламках цього «щукінського розпаду» в кінці II ст. виникає київська культура племен венедів. Таким чином, між зникненням племен венедів зарубинецької і формуванням венедів київської культури відомі археологи спостерігають якийсь хіатус (понад століття). З часом у дослідників з'явилися старожитності I–II ст., пізніше на території яких поширилися пам'ятки київської культури, але ці матеріали походять із-за меж Білорусі. Так, вважає А. Медведєв, ареал київської культури був заселений племенами пізньозарубинецької фази I–II ст. (типу Лютєжа і Обононі в Середньому Подніпров'ї, Почепа в Подесенні, Картамишево-2 і Тернівки-2 на території Дніпровського Лівобережжя) [24, с. 297; 26, с. 10–11].

Викладена в ряді робіт К. Каспарової, Д. Мачинського, М. Щукіна версія про запустіння території поліського варіанту зарубинецької культури в середині I ст. н. е. і його слабку заселеність племенами

вельбарської культури з кінця II ст. н. е., відзначає Г. Бяліцкая, на початку XXI ст. «стала в археологічній літературі пріоритетною» [5, с. 456; 9, с. 479–486].

Після «розпаду» ці, на погляд Р. Терпиловського і Н. Абашиної, «різні пам'ятки все ж зберегли певні зарубинецькі традиції у керамічному комплексі і домобудівництві. Це невеликі квадратні напівземлянки з вогнищем і численними льохами на відкритих поселеннях, розташованих на невисоких місцях, різні варіанти округлобоких, рідше – ребристих горшків і корчаг з відігнутою шийкою, іноді прикрашених за вінчиком ямками або насічками, столові залощені миски і диски для випікання млинців» [42, с. 93; 30, с. 70–132].

Іншої думки про версію розпаду венедів зарубинецької культури в I ст. н. е. Є. Максимов та В. Петров, які відзначають: «У лісовій зоні саме в III ст. н. е. існує пізньозарубинецька культура» [19, с. 10]. Л. Поболь, відомий у Європі славіст, який мав значний досвід вивчення зарубинецьких і пізньозарубинецьких пам'яток у Верхньому Подніпров'ї, археологічних розвідок і розкопок у межиріччі Прип'яті в Прип'ятському Поліссі, вважав, підкреслює Г. Бяліцкая, що в басейнах Прип'яті та Верхнього Дніпра племена зарубинецької культури не зникли, а проживали там далі в II–V ст. н. е. і розширили ареал розселення за рахунок південних земель племен культур штрихованої кераміки і дніпро-двінської [5, с. 454; 32, с. 178–179; 31, с. 8–18]. За спостереженнями Л. Поболя, глиняні посудини в II–V ст. н. е. мали ті ж форми, як і в більш ранній час. На поселеннях як ознаки керамічного комплексу пізнього етапу дослідник запропонував розглядати ліплену кераміку, наявність

товстостінних посудин з рискою по краю вінець і посуд з валиком по тулубу [29, с. 27].

На наш погляд, такі дискусійні та важливі для етногенезу слов'ян питання між відомими археологами можна вирішити, якщо всім дослідникам цього періоду перейти від умовно і тимчасово названих археологічних культур слов'янських племен – зарубинецької, пізньозарубинецької та київської – до відповідних і загально визнаних для цього періоду історичних племен венедів [1, рис. 38; 13].

Р. Терпиловський і Н. Абашина виділили чотири територіальні групи племен, матеріальна культура яких відрізняється рядом деталей:

1. Середньодніпровська група займає ділянку басейну Дніпра між гирлами річок Тетерів і Рось, що включає Ірпінь, Стугну, Червону, Трубіж. Тут, переважно між Ірпенем і Стугною, сконцентровано понад 50 поселень і кладовищ;

2. Пам'ятки Подесення охоплюють басейн Десни від її пониззя до гирла Неруси, куди входять притоки Снов, Мена, Убедь, Остер, а також пониззя Сейму. Найбільш досліджений район Чернігова. У Подесенні відомо близько 200 пам'яток, на 33 із них проводилися розкопки;

3. Дніпровська лісостепова лівобережна група (сейминсько-донецька, за А. Обломським), у якій виявлено майже 50 поселень, займає басейни лівих приток Дніпра – Сули, Псла, Ворскли, а також більшу частину течії Сейму і верхів'я Сіверського Дінця;

4. Верхньодніпровська група охоплює ділянку Дніпра від гирла Сожу до Могильова, включаючи також більшу частину басейну Сожу і пониззя Березини [41, с. 95–96; 43, с. 35; 26, с. 150–253].

Гнізда поселень венедів пізньозарубинецької культури

Птолемей, наголошує В. Петров, зарахував венедів до «найбільших племен», протиставивши їм «менші племена», до яких він відніс гутонів (готів?), фінів та ін. Те саме про венедів говорить Йордан: «Від місця народження Вістули на безмірних просторах сидить багатолюдне плем'я венетів» [27, с. 194]. Увагу дослідників привертає повідомлення Йордана про різні етноніми венедів (найбільш загальне ім'я, яким називали ранніх слов'ян і деякі інші народи), за яким венеди діляться на окремі племена, що мають назви за родами або місцями проживання [10, с. 21]. Територію, де розміщувалось плем'я, на думку В. Мавродіна, І. Фроянова, займало гніздо поселень. Така думка дослідників підтверджується одним важливим фактом: скупчення селищ (гніздо) відокремлювалось від інших гнізд незаселеною смугою в 20–30 км, а іноді сотнею кілометрів і більше [16, с. 131]. Вірогідно, йдеться про первісні племена, що відповідають кільком групам гнізд поселень, які розміщені часто в межах басейнів рік. За даними Г. Ловм'янського, такі племена в епоху середньовіччя займали площу від 2 до 10 тис. км². Таким чином, на погляд Р. Терпиловського і О. Моці, «в межах таких історико-етнографічних спільностей, як зарубинецька та київська культура, територія яких складала близько 100 тис. км², могло розміститися від 10 до 50 таких племен» [23, с. 64]. Такий розрахунок не відповідає дійсності. Через кілька років помилку в розрахунку території племінного гнізда виправлять Р. Терпиловський і Н. Абашина, вони запишуть: «Гнізда»... нараховують до десятка пам'яток кожне. Кілька гнізд і

ряд відокремлених поселень, як правило, утворюють більш крупні зони концентрації, відстань між якими зазвичай становить кілька десятків кілометрів. Площа більшості зон концентрації київської культури 50–100 км²» [42, с. 24–26], очевидно, історичних племен венедів [1, рис. 38; 43, с. 94].

Найбільш щільне розташування поселень племен венедів пізньозарубинецької культури спостерігається в долинах річок Горинь, Стир та Ствига – правих приток Прип'яті. Дані археологічних досліджень, на погляд Г. Бяліцкої, свідчать, що вони розташовувалися гніздами по 4–5 поселень [5, с. 456].

Для племен венедів, антів та склавинів у I тис. н. е., на думку О. Приходнюка та Р. Терпиловського, є типовим розташування населених пунктів «гніздами» на відстані 0,5–2 км між окремими невеликими поселеннями. Причини існування «гнізд» дослідники бачать у специфічних відносинах тих родів та племен, які залишили їх. Протягом усього I тис. н. е. такі «гнізда» належали до одного або кількох родів. У свою чергу роди утворювали більш велике територіальне об'єднання, яким було плем'я. Археологічним вираженням його можна вважати компактні скупчення пам'яток венедів, антів, склавинів чи літописних племен, розташованих, як правило, в межах басейну не надто великої річки. Таке припущення підтверджується повідомленням Йордана про різні етноніми венедів (найбільш загальне ім'я, під яким відомі ранні слов'яни) [35, с. 429–430].

Племена венедів пшеворської, зубрицької і київської культур, синхронні пізньозарубинецьким племенам I–II ст., на думку Д. Козака, утворюють 10 гнізд з 3–8 селищ. Відстань між селищами в

гнізді становить від 1 до 5 км. Імовірно, всередині скупчень існують окремі гнізда. Так, наприклад, біля с. Боратин на відстані 0,5–1 км вниз по річці відкрито ще два синхронних селища [12, с. 33–34].

У першій половині I тис. н. е. у венедів Подесення були поширені головним чином зовсім малі поселення. Вони утворювали гнізда по 5–10 поселень, розташовані на відстані 0,5–1,5 км одне від одного. Такі гнізда виявлені в ряді місць: на північ від м. Брянська в районі с. Хотильове, вище м. Новгорода-Сіверського в пониззі р. Смяч, нижче зазначеного міста біля гирла деснянської притоки – р. Малотечки, в інших місцях. Одне гніздо поселень від іншого знаходилося на відстані від 5 до 15 км і більше [47, с. 80].

На основі карт розміщення гнізд поселень Прикарпаття нами було нараховано в гнізді одного з племен хорватів VIII–IX ст. від 3 до 10 поселень на ділянках розмірами від 4x5 км до 8,3x12 км, що відповідає площі від 20 до 100 км² – у середньому приблизно по 60 км² на одне гніздо [45а, табл. 12].

Площа переважної більшості поселень не більша ніж 1–2 га. Забудова зазвичай була не густою; на частині великих поселень протяжністю близько 0,5 км (Улянівка, Глеваха, Шишино-5) об'єкти були розташовані кількома групами. Великих розмірів досягає ряд верхньодніпровських поселень. Поселення і кладовище Абідня займають 6–7 га, відомі поселення, площа яких перевищує 10 га [42, с. 26–27, рис. 2.5, 1, 2, 3].

Відомі випадки, коли поселення в одному гнізді, яке датується у відносно широких межах, належать до різних археологічних періодів. Такі факти навів Є. Горюнов під час аналізу пам'яток

Подесення другої та третьої чверті I тис. н. е. На його думку, поява гнізд, які дещо різняться в часі, можливо, пов'язана з недостатньо міцною осілістю. Все це, однак, не виключає можливості гніздового розміщення синхронних селищ. Так, компактні групи поселень або кладовищ, які є одночасовими в межах кількох десятиліть, добре відомі у венедів зарубинецької, київської культур, склавинів празької культури [7, с. 12–14].

Наявність духовних центрів у слов'янських племен, на думку Д. Козака, «зумовлює необхідність появи спеціальних служителів культури – жерців, які забезпечували виконання всіх функцій, пов'язаних із моліннями і жертвоприношеннями. Такі святилища будувалися найбільш шанованим богам: Перуну, Даждьбогу, Сварогу, Хору чи Велесу. Судячи з даних, які отримав Б. Тимошук, городища-святилища виникали, як правило, в центрі «гнізд» поселень, утворюючи, таким чином, сакральний центр великої території – племені або групи (союзу) племен» [13, с. 147]. Поселення племен венедського союзу розташовані переважно на ділянках перших надзаплавних терас, однак відомі й селища на високому корінному березі. Площа селищ зазвичай не перевищує 0,5 га. Поселення, відзначають Д. Телегін та І. Винокур, «нерідко зводились племінними «гніздами» – на відстані 0,5–1 км одне від одного» [6, с. 285].

Поселення венедів зарубинецької культури за місцем свого розташування аналогічні поселенням венедів київської культури, що рівною мірою відноситься як до пам'яток лісової, так і лісостепової ландшафтних зон Лівобережної України. Зазвичай, відзначають О. Сухобоков та С. Юренко, вони концентруються в

групи (гнізда) по три – сім селищ на відстані від 0,5 до 2 км один від одного. Їхня площа не перевищує 1–1,5 га, на якій розміщувалося від 7 до 25 житлових і господарчих будівель [39, с. 132].

Гніздо поселень, відзначає Р. Терпиловський, кожне з яких належало одній великій родині, утворювало таку ж громадську одиницю, як і велике селище типу Почепа або Оболоні, тобто клан (рід). При цьому слід мати на увазі, підкреслює дослідник, поселення в гнізді можуть виявитися різночасовими, що є наслідком нестійкої осілості при екстенсивному характері землеробства і тому потребує проведення додаткових широкомасштабних розкопок гнізд поселень [43, с. 85].

Досліджувати поселення зарубинецької культури Прип'ятського Полісся та їх племінні структури білоруським археологам було майже неможливо, коли авторитетні представники петербурзької школи Д. Мачинський і М. Щукін у своїх роботах «спускали до археологічного загалу» гіпотезу, згідно з якою на археологічній карті Північно-Східна Волинь і Полісся з другої половини I – початку III ст. н. е. являють собою суцільну білу пляму до появи старожитностей типу Брест-Тришин і ранньослов'янських пам'яток типу Прага-Корчак у VI ст. н. е. [21, с. 93–95; 54, с. 77–79].

Археологи петербурзької школи К. Каспарова, Д. Мачинський, М. Щукін надрукували тенденційну рецензію на серію монографій Л. Поболя «Слов'янські старожитності Білорусі» (1971, 1973, 1974), де були зібрані і систематизовані Л. Поболем пам'ятки Білорусі, поділ пам'яток зарубинецької культури на різні етапи розвитку, в тому числі й щодо існування виділеної ним четвертої

стадії [11, с. 241–253] розвитку племен венеців пізньозарубинецької культури.

Хибність теорії «білої плями» та безлюдності Білоруського Полісся в кінці I ст. н. е. спростовується знахідками на поселенні та кладовищі в урочищі Абідня в Могильовській області Білорусі на р. Адаменці, невеликій правій притоці Дніпра, речей, зокрема фібули, а також римської монети початку III ст. У цей час, відзначає П. Третьяков, «зарубинецькі традиції в культурі були представлені ще досить виразно» [48, с. 54].

У 1983 р. Л. Поболем було доповнено, систематизовано і видано раніше розвідані вітчизняними археологами пам'ятки з IX ст. до н. е. до початку IX ст. н. е. по всій території Білорусі, а це кілька тисяч. Розширений Л. Поболем звід пам'яток Білорусі викликав необґрунтовану різку критику уже радянсько-білоруського археолога А. Митрофанова [22, с. 286–293]. У такий спосіб радянською археологією на півстоліття був виведений з наукового обігу величезний скарб давньої історії східних слов'ян.

Л. Поболь принципово і безкомпромісно розглядав пам'ятки київського типу як пізній етап зарубинецької культури, вбачаючи в них прямий еволюційний зв'язок з більш ранніми зарубинецькими старожитностями. Племена венеців пізнього етапу зарубинецької культури Білоруського Подніпров'я, на погляд Л. Поболя, поступово переселялися в північні і східні напрямки: на землі своїх сусідів – племен інших археологічних культур. Протягом III–IV ст. цими племенами майже повністю були освоєні простори в верхів'ях Німану і Білоруського Подвіння [28, с. 429].

У 1990 р. з'явилися дослідники (Левко, Колосовський), які на півночі

р. Щара біля сіл Довге та Доманово нами локалізоване **гніздо** № 3 (табл. І.1-3) [28, с. 101–103, № 70–73, 90, 93, 105, 108].

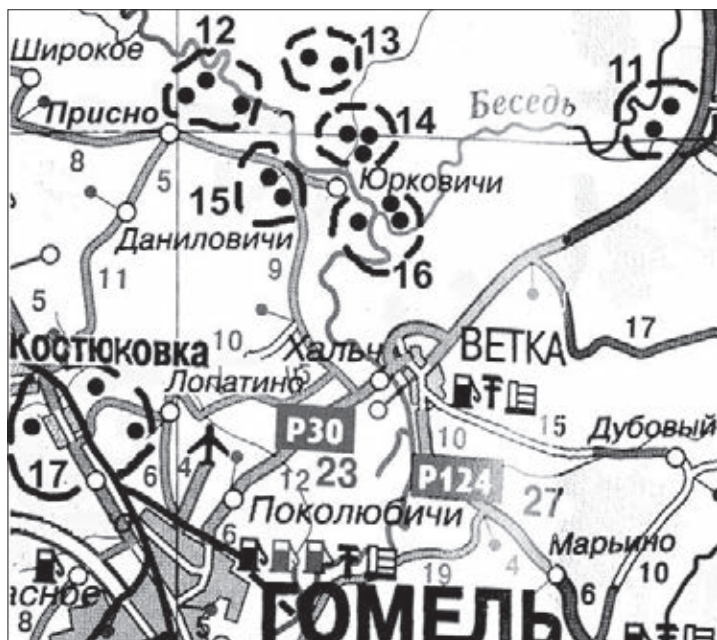
У Лунинецькому районі локалізовано **гніздо** № 4 між селами Лахва та Кожан-Городок біля річок Цна та Смердь, яке складалося із чотирьох поселень (табл. І.4).

У Пінському районі локалізовано три гнізда поселень біля сіл: Лемешевичі – **гніздо** № 5, Камінь – № 6, Острів – № 7, відповідно розташованих на берегах річок Прип'ять, Бобрік і Стир (табл. І.5-7).

У Столинському районі біля с. Велемичі на р. Горинь локалізоване **гніздо** № 8, що складалося із двох поселень (табл. І.8).

Гомельська область. Найпівденніші гнізда поселень № 9 та № 10 локалізовані в Брагінському районі біля сіл Асаревичі та Верхні Жари на правому березі

локалізовано гніздо № 17 із трьох поселень венедів (табл. І.17).

У Жлобинському районі на правому березі Дніпра локалізоване гніздо № 18, що складалося із двох поселень біля с. Красна Горка. На південній околиці Жлобина біля с. Малі Роги на правому березі р. Дубосна нами локалізовано гніздо № 19 із двох поселень (табл. І.18-19).

У Корм'янському районі на правому березі р. Сож локалізовано два

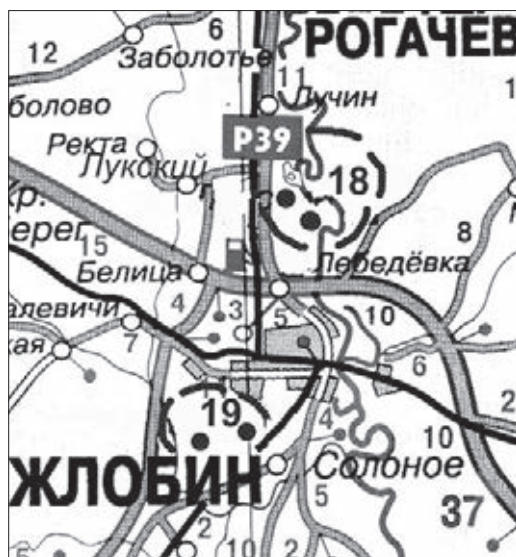
Дніпра, кожне гніздо складалося із трьох поселень (табл. І.9, 10).

Вище по правому березу Дніпра в Лоевському районі знаходилися гнізда № 22–25 біля сіл Глушень, Мохов, Тесни, Чаплин. Всі гнізда складалися із двох поселень, крім Чаплинського гнізда (табл. І.22-25), в якому три поселення.

На обох берегах Дніпра розташувалися гнізда поселень венедів у Річицькому районі. По два поселення мали гнізда № 32 (біля с. Білий Берег) і № 33 (Горошков), по чотири – гнізда № 34 (Заспа) і № 35 (Милоград) (табл. І.32-35).

У Ветківському районі в басейні річок Сож–Беседь локалізовано шість гнізд (№ 11–16) пізньозарубинецьких поселень. Біля сіл Нові Громики, Пролетарське і Шерстин – по два поселення, а біля сіл Однопольє, Рудня Шлягіна і Юрковичі – по три (табл. І.11-16).

У Гомельському районі на правому березі р. Сож біля с. Костюковка

гнізда біля сіл Варновка № 20 і Казимирово № 21 (табл. І.20-21).

У Чечерському районі на правому березі р. Сож локалізоване гніздо № 37, яке складається із двох поселень (табл. І.37).

На лівому березі р. Прип'ять у Мозирському районі виявлені два гнізда, кожне по три поселення венедів,

№ 26 і № 27 біля сіл Пхов і Скригалів (табл. І.26, 27).

У Наровлянському районі на правому березі Прип'яті біля сіл Наровля і Тешков локалізовані два гнізда № 28 і № 29, що мали по два пізньозарубинецьких поселення (табл. І.28, 29).

На лівому березі Прип'яті в Петриківському районі локалізовані два гнізда № 30 і № 31 – по три поселення, розташованих біля сіл Лясковичі та Новосілки (табл. І.30, 31).

На лівому березі Дніпра в Рогачівському районі було виявлене Зборівське гніздо № 36, що складалося із двох поселень (табл. І.36).

У Мінській області локалізовано два гнізда поселень пізньозарубинецької культури.

У Борисівському районі гніздо № 38 із двох поселень на правому березі р. Березини біля с. Осово і в Мядельському районі гніздо № 39 теж із двох посе-

лень біля озер Нароч і Мястро та р. Скеми (табл. І.38, 39).

У Могильовській області біля с. Тайманово Бихівського району Л. Поболь виявив на двох поселеннях та кладовищі численні

матеріали II–IX ст. н. е. У деяких місцях селища розташовані поруч з більш раннім городищем (Щатково). Площа поселення здебільшого не перевищує 1–2 га. Основними типами жител на селищах були напівземлянки і наземні стовпові конструкції. Близько родових поселень в процесі тривалого проживання венедів виникли великі безкурганні кладовища зі спаленням. Останні типологічно пов'язані з ранньозарубинецькими [28, с. 39, 388–389, № 35, 37]. Навколо Щатковського городища, що в Бобруйському районі, на якому є відкладення раннього етапу зарубинецької культури, виявлено гніздо № 40, що складалося із трьох пізньозарубинецьких поселень.

Племена венедів поступово протягом I тис. н. е. розросталися, збільшувалася кількість родових поселень. Так, у радіусі до 4 км навколо Яновського городища раннього етапу зарубинецької культури Быховського району виявлено близько десятка селищ. Ці селища містять матеріали пізнього етапу зарубинецької культури, а також матеріали другої половини I тис. н. е. та Русі. Нами на правому березі Дніпра біля с. Яново локалізовано гніздо № 41, що складалося із трьох пізньозарубинецьких поселень [28, с. 39, 398, № 95, 96, 98].

Вивчаючи матеріали зводу пам'яток району, крім двох поселень біля с. Тайманово, в гнізді № 42 нам вдалося локалізувати ще два поселення на лівому березі Дніпра біля с. Селець-Холопеев.

Нижче по правому берегу Дніпра локалізоване Новобихівське гніздо № 43, що складалося із чотирьох пізньозарубинецьких поселень. Наступне в цьому ж районі Лазаревицьке гніздо № 44 на правому березі Дніпра теж складалося із чотирьох пізньозарубинецьких поселень. Кілька кілометрів нижче по Дніпру локалізоване п'яте гніздо № 45 – Віляхівське, що складалося із двох поселень (табл. І.41-45).

У Глуському районі на берегах р. Птич нами локалізовано два гнізда поселень венедів № 46 (два поселення біля с. Жолвинець) і № 47 (два поселення біля с. Підлужжя) (табл. І.46, 47).

У Климовицькому районі біля м. Климовичі на берегах річки Лобжа археологи виявили гніздо № 48, яке складалося із п'яти поселень.

У Славгородському районі на берегах р. Сож нами локалізовано два гнізда поселень венедів: № 49 (4 поселення біля с. Дубно) і № 50 (2 поселення біля Славгорода) (табл. І.48-50).

Л. Поболь вважав, що пізньозарубинецькі старожитності не тільки поширилися по всій території, яку займали племена зарубинецької культури, а й виходили на північ за її межі в басейні р. Березини. В ареал пізньозарубинецької культури, або пам'яток «типу Абідня», дослідником, наголошує О. Левко, включена значна частина Смоленщини і Брянщини. На півдні дані пам'ятки змикалися з однотипними пам'ятками київської культури [14, с. 9]. У Білоруському Подніпров'ї поселення, на думку Є. Горюнова, багато в чому близькі до поселень Українського Подесення III – початку V ст. Це селища Абідня, Тайманове, Червоний Бор та ін., що відносяться до пізньозарубинецької культури II–V ст. В Абідні, крім 29 напівземлянкових, є і наземні житла, подібні до тих, що зустрічаються на Київщині. З культурою племен III–V ст. на Київщині, в Південній Білорусії та Подесенні тісно пов'язаний ряд селищ у басейні Південного Бугу [7, с. 36–37].

Якщо звернутися до пізньозарубинецьких поховань II (III) – V ст., відомих на Київщині та у Південно-Східній Білорусії, відзначає Є. Горюнов, то неважко побачити, що й вони багато в чому аналогічні деснянським того ж часу. На Київському Поліссі поховання досліджувалися біля сіл Нові Безрадічі та Казаровичі, на Верхньому Дніпрі – в уроч. Абідня та поблизу с. Тайманово. Там і тут вони без курганні, зі спаленнями. Поховання відбувалися в округлих, овальних чи подовжених ямах. Цікаво, що округлі ями, як правило, невеликі, діаметром 0,5–0,8 м, тоді як серед овальних зустрічаються великі, іноді довжиною близько 2 м, такі, які звичайні для попередньої доби. Поховання переважно безурнові [7, с. 38].

Схожість традицій, зокрема похоронного обряду, на значній території племен венедів пізньозарубинецької та київської культур, що охоплює Середнє і Верхнє Подніпров'я, Подесення і Дніпровське лісостепове Лівобережжя, на погляд Р. Терпиловського і Н. Абашиної, «може бути пояснено лише значною ідеологічною єдністю населення» [42, с. 43].

Висновки. У цій статті після вивчення матеріалів монографій Л. Поболя «Слов'янські старожитності Білорусії» (1971, 1973, 1974), які були рецензовані представниками петербурзької школи К. Каспаровою, Д. Мачинським і М. Щукінін, а особливо підсумкової монографії дослідження старожитностей залізного віку Білорусії Л. Поболя 1983 р., аналізу карт і схем розміщення поселень слов'янських племен пізнього етапу зарубинецької культури Білоруського Подніпров'я інших дослідників нами локалізовано 50 племінних гнізд поселень (Рис. 1; Табл. 1).

У результаті ми майже через 50 років можемо підтвердити слушність думки Л. Поболя, що племена пізнього етапу зарубинецької культури займали ту ж саму територію, на якій жили племена зарубинецької культури раннього етапу [33, с. 369].

Потрібно відзначити, що родові поселення і племінні гнізда поселень є основою родоплемінного ладу від самих витоків слов'ян Східної Європи, зокрема досліджуваного нами від VII ст. до н. е. до V ст. н. е. етногенезу українського та білоруського народів. Локалізація на картах Верхнього Подніпров'я поселень 45 племен неврів [45, с. 96, рис. 22], 36 гнізд поселень венедів зарубинецької [44, рис. 14] та 50 племен венедів

Таблиця 1

Гнізда поселень племен пізньозарубинецької культури
II–V ст. н. е. на території Білорусі

№ гнізда	Населений пункт гнізда	Район	К-ть пос.	Джерело	Річка
Брестська обл.					
1	Кокориця (Споровське оз.)	Дорогичинський	4	[1, с.101, №70-73]	Ясельда
2	Опольє /Тишковичі	Іванівський	2	[1, с.102, №90,93]	Ясельда
3	Довге (Доманово)	Івацевицький	2	[1, с.103, №105, 108]	Щара
4	Лахва	Лунинецький	4	[1, с.108, №164,166,169,169]	Цна
5	Лемешевичі	Пінський	4	[1, с.112, №212-216]	Прип'ять
6	Камінь	Пінський	5	[1, с.111, №200-202, 227, 232]	Бобрик
7	Острів (Ладорож)	Пінський	2	[1, с.113, №220, 221]	Стир
8	Велемичі	Столінський	2	[1, с.116, №253, 255]	Горинь
Гомельська обл.					
9	Асаревичі	Брагінський	3	[1, с.228, №2-4]	Дніпро
10	Верхні Жари	Брагінський	3	[1, с.229, №14, 15,17]	Дніпро
11	Нові Громики	Ветківський	2	[1, с.235-236, №113 два]	Беседь
12	Однопольє	Ветківський	3	[1,с.235,№114,117,121]	Сож
13	Пролетарський	Ветківський	2	[1,с.236,№122,124]	Сож
14	Рудня Шлягіна	Ветківський	3	[1,с.237,№132-134]	Неманка
15	Шерстин	Ветківський	2	[1,с.239,№153,155]	Сож
16	Юрковичі	Ветківський	3	[1,с.239-240, №159-162]	Сож
17	Костюковка	Гомельський	3	[1, с.242, №188-190]	Сож
18	Красна Горка	Жлобинський	3	[1, с.252, №336-337]	Дніпро
19	Малі Роги	Жлобинський	2	[1, с.252, №340-341]	Дубосна
20	Ворновка	Кормянський	2	[1, с.258, №418,419]	Сож
21	Казимірово	Кормянський	2	[1, с.259-260, №436,440]	Сож
22	Глушець	Лоевський	2	[1, с.264, №480,484]	Дніпро
23	Мохов	Лоевський	2	[1, с.265-266, №495,499]	Дніпро
24	Тесни	Лоевський	2	[1, с.266, №511,512]	Дніпро
25	Чаплин	Лоевський	3	[1, с.267, №518-520]	Дніпро
26	Пхов	Мозирський	3	[1, с.270, №559,561,562]	Прип'ять
27	Скригалів	Мозирський	3	[1, с.271, №567-569]	Прип'ять
28	Наровля	Наровлянський	2	[1, с.274, №614,615]	Прип'ять
29	Тешков	Наровлянський	2	[1, с.275-276, №626,630]	Прип'ять
30	Лясковичі	Петриківський	3	[1, с.277-278, №653, 663,664]	Прип'ять
31	Новосілки	Петриківський	3	[1, с.279, №673-675]	Прип'ять
32	Білий Берег (Дубовець)	Річицький	2	[1, с.280, №696,697]	Дніпро

33	Горошков	Річицький	2	[1, с.282, №721,726]	Дніпро
34	Заспа	Річицький	4	[1, с.283, №732-733,750-751]	Дніпро
35	Милоград (Глибів)	Річицький	4	[1, с.286, №755-758]	Дніпро
36	Зборів	Рогачівський	2	[1, с.289, №794-795]	Дніпро
37	Бердиж	Чечерський	2	[1, с.297, №890,892]	Сож
Мінська обл.					
38	Осово	Борисівський	2	[1, с.353, №82,83]	Березина
39	Гатовичі (оз. Нароч-Мястро)	Мядельський	2	[1, с.374, №339,340]	Скема
Могильовська обл.					
40	Щадково	Бобруйський	3	[1, с.388-389, №35,37]	Березина
41	Яново	Бихівський	3	[1, с.398, №95,96,98]	Дніпро
42	Таймоново	Бихівський	4	[1, с.396-397, №86-89]	Дніпро
43	Новий Бихів	Бихівський	4	[1, с.390, 394-395, №42,76-78]	Дніпро
44	Лазаревичі	Бихівський	4	[1, с.391-392, №59-62]	Дніпро
45	Віляхівка	Бихівський	2	[1, с.390, №49,50]	Дніпро
46	Жолвінець	Глуський	2	[1, с.399, №106,107]	Птич
47	Підлужне	Глуський	2	[1, с.400, №118,119]	Птич
48	Климовичі	Климовицький	5	[1, с.404, №179-181,184-185]	Лобжа
49	Дубно	Славгородський	4	[1, с.417, №365,366,370,412]	Сож
50	Славгород	Славгородський	2	[1, с.420, №406,410]	Сож

пізньозарубинецької культури дає можливість відзначити, що і неври, і їхні наступні покоління, відомі нам як венеди, протягом 12-ти століть проживали на одних і тих же землях Верхнього Подніпров'я, де в майбутні віки проживали їхні нащадки – літописні дреговичі [44, с. 78, рис. 14], та зберігали родоплемінний лад і його структуру.

Поселення в племінному гнізді можуть виявитися різночасовими, що є наслідком нестійкої осілості, і тому потребують проведення додаткових широкомасштабних розкопок. Але уже виявлена структура слов'янських гнізд поселень дає можливість розгортати подальші комплексні дослідження соціально-економічного, військового,

релігійного та культурного життя, наносити їхні об'єкти на карти племен неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів, венедів, антів, склавинів, літописних племен – предків українського та білоруського народів.

Як уже зазначалося, тотожність карт Лісостепової України, між кінцевими хронологічними межами яких понад дві тисячі років, – важлива дороговказна нитка в пошуках того географічного плацдарму, на якому розвивалася історія слов'янства [37, с. 219–220].

Картографування поселень племен венедів пізньозарубинецької культури Білорусі у цьому дослідженні підтвердило часткову відповідність їх розташування з картою колочинської та празької

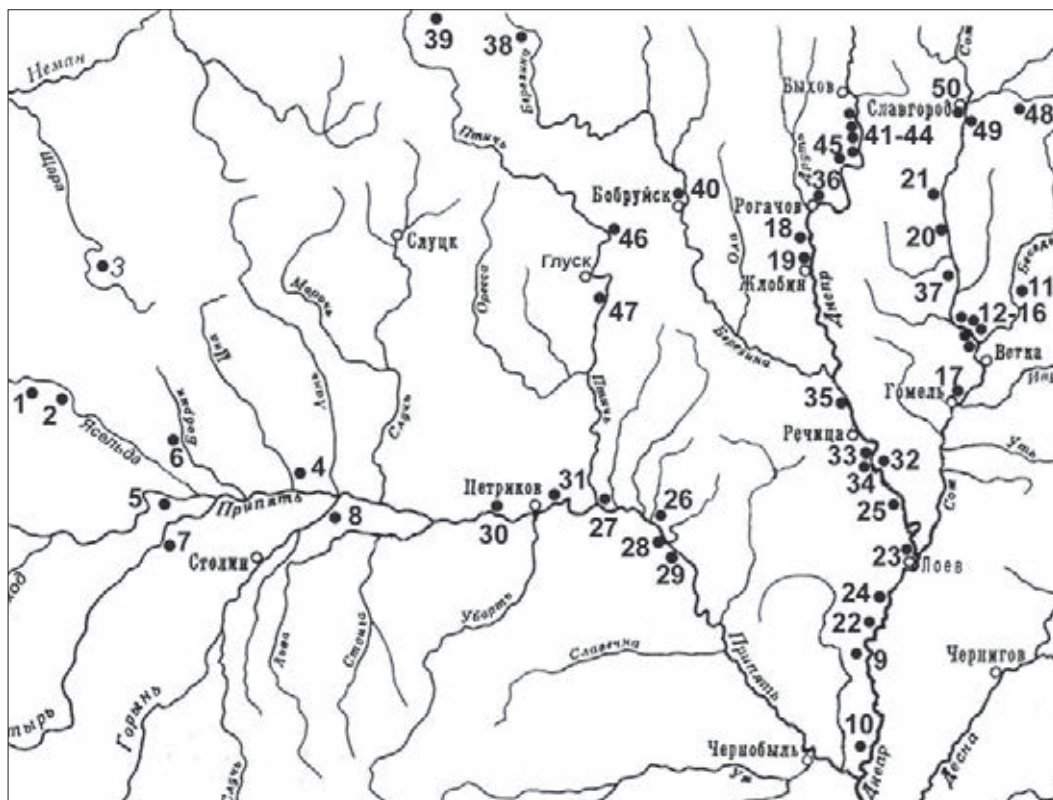

Рис. 1. Гнізда поселень племен венедів пізньозарубинецької культури Верхнього Подніпров'я та Прип'яті II-V ст. н. е.

археологічних культур Р. Терпиловського [40, рис. 2; 44а, с. 52, рис. 25]. Крім того, Л. Поболь на основі джерел VI–IX ст. виділив на території Білорусії три археологічні культури – хотомельсько-петриківську, бихівсько-колочинську і банцерівську – і відніс їх до великої групи пам'яток празького типу. Основне ядро цих трьох культур, як і близька їм культура типу Корчак у Північній Україні, сформувалися на базі пізнього етапу зарубинецької культури [28, с. 47–54], що дає змогу внести уточнення на карті Р. Терпиловського і розширити зону празької культури на Верхнє Подніпров'я (Рис. 2).

Отже, венеди пізньозарубинецької культури Верхнього Подніпров'я

є однією із ланок у ланцюгу поколінь слов'янських племен. Нині є підстави висловити думку, що північно-західна частина племінних поселень венедів пізньозарубинецької культури – предки нинішніх білорусів, які протягом тисячоліть з предками українців мають спільну історію. Багато віків річка Прип'ять ці народи не розділяла, а єднала.

Інтерес до витоків історії українського та інших слов'янських народів у світі настільки великий, а давнє коріння українців таке глибоке і маловивчене, що невідкладно потребує системного дослідження – організації незалежного від різних впливів комплексного підходу інституцій влади, академічної науки та освіти України й окремого фінансування.

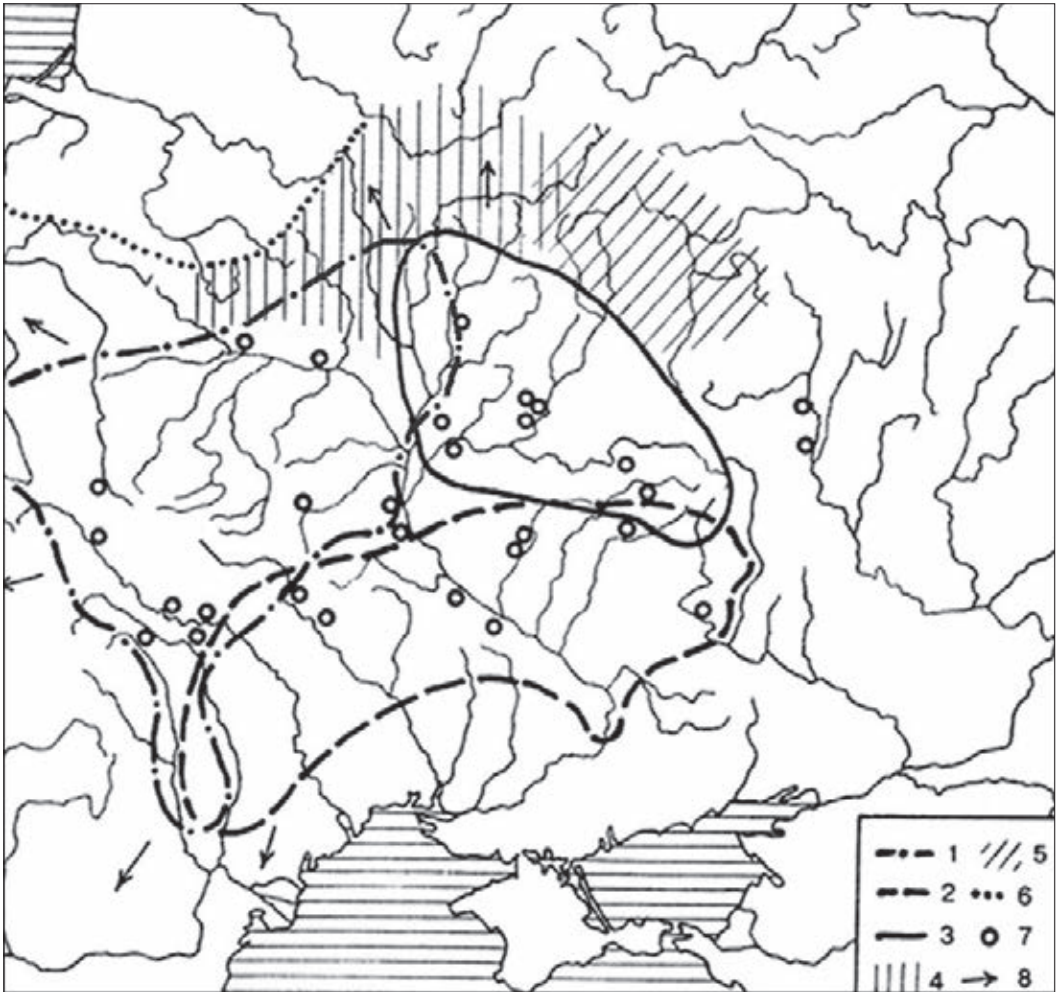

Рис. 2. Археологічні культури V-VII ст. [40, рис. 2] з уточненнями автора:
1 - праська (склавини); 2 - пеньківська (анти); 3 - колочинська

У цій гуманітарній царині українознавці мають виступити стратегами, організаторами, координаторами системних досліджень етногенезу українського народу в університетській та академічній науці.

Очевидно, НДІ українознавства має звернутися з пропозицією використання своїх напрацювань з історичної географії у підготовці і виданні Державним науково-виробничим підприємством «Картографія» навчальних атласів

етногенезу українського народу відповідно до навчальних програм Міністерства освіти і науки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. Київ, 1991. 144 с.
2. Белевец В. Г. Контакты населения вельбарской культуры и носителей традиций восточноевропейской лесной зоны в Белоруссии: постановка проблемы. *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи*

римських впливний и Великого переселения народов. Тула, 2008. Вып. 1. С. 209–237.

3. Белевец В. Г. Проблема выделения памятников позднезарубинецкого круга в Белорусском Припятском Полесье. *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*. Тула, 2012. С. 281–305.

4. Беявец В. Г., Вяргей В. С. Матэрыялы перыяду рымскіх уплываў з паселішча Курадава-1. *ГАЗ. Мінск*, 2005. № 20. С. 87–106.

5. Бяліцкая Г. М. Праблемы вылучэння позназарубінецкіх комплексаў у Прыпяцкім Палессі. *Славяне на тэрыторыі Беларусі в догосударственный период*. Минск, 2016. Кн. 1. С. 451–503.

6. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.

7. Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. Ленинград, 1981. 135 с.

8. Даниленко В. М. Пізньюзарубінецкі пам'ятки київського типу. *Археологія*. 1976. № 19. С. 65–92.

9. Егорейченко А. А. Историческая ситуация в белорусском Полесье и прилегающих регионах в первой половине I тыс. н. э. *Archeologia o początkach Słowian: матэрыялы Міжнар. канф., Кракаў*, 19–21 лістапада 2001 г. *Krakow: IAUJ*, 2005. S. 479–486.

10. Иванов В. В., Топоров В. Н. О древних славянских этнонимах (основные проблемы и перспективы). *Славянские древности*. Киев, 1980. С. 11–45.

11. Каспарова К. В., Мачинский Д. А., Щукин М. Б. Рец.: Л. Д. Поболь. Славянские древности Белоруссии. Минск, 1971, 1973, 1974. *СА*. 1976. № 4. С. 241–253.

12. Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. – IV ст. н. е.). Київ, 1992. 172 с.

13. Козак Д. Н. Венеди. Том I. Київ, 2008. 470 с.

14. Левко О. Н. Поболь Леонид Давыдович: к 90-летию со дня рождения ученого. *Славяне на тэрыторыі Беларусі в догосударственный период*. Минск, 2016. Кн. 1. С. 8–19.

15. Левко О. Н., Колосовский Ю. В. Новые данные о памятниках железного века Северо-Восточной Белоруссии. *Археология и история Пскова и Псковской земли (1989)*. Псков, 1990. С. 57–59.

16. Мавродин В. В., Фроянов И. Я. Об общественном строе восточных славян VIII–IX вв. в свете археологических данных. *Проблемы археологии: сб. ст. в память проф. М. И. Артамонова*. Ленинград, 1978. С. 125–132.

17. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории Украинской ССР. Киев, 1982. 183 с.

18. Максимов Е. В. Происхождение и этническая принадлежность. *Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н. э. – первой половине I тысячелетия н. э.* Москва, 1993. С. 36–39.

19. Максимов Е. В., Петров В. П. Зарубинецкая культура. *Археологія Української РСР*. Київ, 1975. Т. 3. С. 11–24.

20. Марзалюк И. А. Основные вопросы славянского этногенеза в трудах Л. Д. Поболь. *Славяне на тэрыторыі Беларусі в догосударственный период*. Минск, 2016. Кн. 1. С. 20–37.

21. Мачинський Д. А. К вопросу о территории обитания славян в I–VI веках. *АСГЭ*. 1976. № 17. С. 82–100.

22. Митрофанов А. Г. [Рецензия]. *СА*. 1986. № 1. С. 286–293. Рец. на кн.: Археологические памятники Белоруссии. Железный век / Л. Д. Поболь. Минск, 1983. 455 с.

23. Моця О. П., Терпиловський Р. В. Соціально-економічний аспект вивчення слов'янських культур півдня Східної Європи. *Археологія*. 1987. № 57. С. 56–67.

24. Мядзведзеў А. М. Кіеўская культура. *Археологія Беларусі: у 4 т.* Мінск, 1998–2001. Т. 2. 1999. С. 290–298.

25. Обломский А. М. Позднезарубинецкие памятники. *Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. – первой половине I тыс. н. э.* Москва, 1993. С. 40–52.

26. Обломский А. М., Терпиловский Р. В. Среднее Поднепровье и Днепровское

- Левобереж'я в первые века нашей эры. Москва, 1991. 175 с.
27. Петров В. П. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. Київ, 1972. 214 с.
28. Поболь Л. Д. Археологические памятники Белоруссии: Железный век. Минск, 1983. 456 с.
29. Поболь Л. Д. Древности Туровщины. 2-е изд. Минск, 2004. 141 с.
30. Поболь Л. Д. Итоги изучения древностей железного века Белорусского Поднепровья. *Древности Белоруссии*. Минск, 1969. С. 89–117.
31. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (могильники раннего этапа зарубинецкой культуры). Минск, 1973. 280 с.
32. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (ранний этап зарубинецкой культуры). Минск, 1971. 232 с.
33. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа зарубинецкой культуры с середины 3 в. до н. э. по начало 2 в. н. э.). Минск, 1974. 424 с.
34. Приходнюк О. М. О генезисе древностей позднеримского и раннесредневекового времени Днепровского лесостепного Левобережья. *КС НАН СССР*. 1988. № 194. С. 68–75.
35. Приходнюк О. М., Терпиловский Р. В. Общественные отношения. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*. Киев, 1990. С. 421–432.
36. Приходнюк О. М. Пеньковская культура (культурно-хронологический аспект исследования). Воронеж, 1998. 170 с.
37. Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. Москва, 1979. 247 с.
38. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії. Київ, 1988. 224 с.
39. Сухобоков О. В., Юренко С. П. Этнокультурные процессы на территории левобережной Украины в I тысячелетии н. э. *Проблемы этногенеза славян*. Киев, 1978. С. 124–142.
40. Терпиловский Р. В. Некоторые дискуссионные проблемы археологии и истории ранних славян. *STRATUM plus*. Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2001–2002. № 5. С. 420 – 430.
41. Терпиловский Р. В. Локальные варианты киевской культуры. *VI Международный конгресс славянской археологии. Тезисы докладов*. Москва, 1990. Том I. С. 95–97.
42. Терпиловский Р. В., Абашина Н. С. Памятники киевской культуры. Киев, 1992. 224 с.
43. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Lublin, 2004. 232 с.
44. Трачук О. В. Картографування поселень слов'янських племен зарубинецької культури III ст. до н. е. – II ст. н. е. *Українознавство*. 2022. № 4. С. 65–102.
- 44а. Трачук О. В. Племінні гнізда поселень скіфів-землеробів Левобережної України. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 32–61.
45. Трачук О. В. Локалізація племен неврів і скіфів-орачів у контексті етногенезу східного слов'янства. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 68–103.
- 45а. Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. 306 с.
46. Третьяков П. Н. Древности второй и третьей четверти I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье. Ленинград, 1982. Том 1. 143 с.
47. Третьяков П. Н. Некоторые данные об общественных отношениях в восточнославянской среде в I тыс. н. э. *СА*. 1974. № 2. С. 73–84.
48. Третьяков П. Н. У истоков древнерусской народности. *МИА*. 1970. № 179. 156 с.
49. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. Киев, 1913. 101 с.
50. Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Поднепровье. *ЗРАО*, т. XII, вып. 1 и 2. Санкт-Петербург, 1901. С. 172–190.
51. Щукин М. Б. К предыстории черняховской культуры: Тринадцать секвенций. *АСГЭ*. Ленинград, 1979. Вып. 20.

52. Шукин М. Б. О трех путях археологического поиска предков раннеисторических славян. АСГЭ. Ленинград, 1987. Вып. 28. С. 105–110.

53. Шукин М. Б. Сарматские памятники Среднего Поднепровья и их соотношение с зарубинецкой культурой. *Археологический сборник*. Ленинград, 1972. Вып. 14. С. 43–52.

54. Шукин М. Б. Археологические данные о славянах II–IV вв. Перспективы ретроспективного метода. АСГЭ. Ленинград, 1976. Вып. 17. С. 67–81.

REFERENCES

1. BARAN, V., KOZAK, D., TERPYLOVSKIY, R. (1991). *Origin of the Slavs*. Kyiv, 144 p. [in Ukr.]
2. BELEVETS, V. (2008). Contacts of the Population of the Velbar Culture and the Bearers of the Traditions of the Eastern European Forest Zone in Belarus: Problem Statement. *Forest and Forest-Steppe Zones of Eastern Europe in the Era of Roman Influence and the Great Migration of Peoples*. Tula. Issue 1, pp. 209–237. [in Rus.]
3. BELEVETS, V. (2012). The Problem of Identifying Monuments of the Late Zarubyntsi Circle in the Belarusian Pripyat Polesie. *Forest and Forest-Steppe Zones of Eastern Europe in the Era of Roman Influence and the Great Migration of Peoples*. Tula, pp. 281–305. [in Rus.]
4. BELIAVETS V., VIARHEI, V. (2005). Materials of the Period of Roman Influence from Kuradava Settlement-1. *GAS*. Minsk, № 20, pp. 87–106. [in Bel.]
5. BIALITSKAIA, H. (2016). Problems of the Extraction of Late Zarubyntsi Complexes in Pripyat Polesie. *Slavs on the Territory of Belarus in the Pre-State Period*. Minsk, Book 1, pp. 451–503. [in Bel.]
6. VINOKUR, I., TELEHIN, D. (2005). *Archaeology of Ukraine*. Ternopil, 480 p. [in Ukr.]
7. GORYUNOV, E. (1981). *Early Stages of the History of the Slavs of the Dnieper Left Bank*. Leningrad, 135 p. [in Rus.]
8. DANYLENKO, V. (1976). Late Zarubyntsi Sights of the Kyiv Type. *Arkheolohiia (Archaeology)*, № 19, pp. 65–92. [in Ukr.]
9. EHOREICHENKO, A. (2001). Historical Situation in the Belarusian Polesie and Adjacent Regions in the First Half of the 1st Millennium AD. *Archeologia ó pogztačach Słowian: International conference Materials*, Krakow, November 19–21. Krakow: IAUJ, pp. 479–486. [in Pol.]
10. IVANOV, V., TOPOROV, V. (1980). On Ancient Slavic Ethnonyms (Main Problems and Prospects). *Slavic Antiquities*. Kyiv, pp. 11–45. [in Ukr.]
11. KASPAROVA, K., MACHYNSKII, D., SHCHUKIN, M., rev. by POBOL, L. (1976). *Slavic Antiquities of Belarus*. SA (Soviet Archeology). Minsk, 1971, 1973, 1974, № 4, pp. 241–253. [in Rus.]
12. KOZAK, D. (1992). *Ethnocultural History of Volhynia (1st Century BCE – 4th Century CE)*. Kyiv, 172 p. [in Ukr.]
13. KOZAK, D. (2008). *Veneds*. Vol. I. Kyiv, 470 p. [in Ukr.]
14. LEVKO, O. (2016). Pobol Leonid: to the 90th Anniversary of the Scientist's Birth. *Slavs on the Territory of Belarus in the Pre-State Period*. Minsk, Book. 1, pp. 8–19. [in Bel.]
15. LEVKO, O., KOLOSOVSKY, Yu. (1990). New Data on Monuments of the Iron Age of North-Eastern Belarus. *Archaeology and History of Pskov and Pskov Land*. Pskov, pp. 57–59. [in Rus.]
16. MAVRODIN, V., FROIANOV, I. (1978). On the Social Structure of the Eastern Slavs of the VIII–IX Centuries. in the Light of Archaeological Data. *Problems of Archaeology: A Collection of Articles in Memory of Professor M. Artamonov*. Leninrad, pp. 125–132. [in Rus.]
17. MAKSIMOV, E. (1982). *Zarubyntsi Culture on the Territory of the Ukrainian SSR*. Kyiv, 183 p. [in Ukr.]
18. MAKSIMOV, E (1993). Origin and Ethnic Identity. *Slavs and their Neighbors at the End of the 1st Millennium BCE – the First Half of the 1st Millennium CE*. Moscow, pp. 36–39. [in Rus.]
19. MAKSIMOV, E., PETROV, V. (1975). *Zarubyntsi Culture*. *Archaeology of the Ukrainian SSR*. Kyiv, Vol. 3, pp. 11–24. [in Ukr.]
20. MARZALIUK, I. (2016). Basic Issues of Slavic Ethnogenesis in the Works of L. Pobol.

- Slavs on the Territory of Belarus in the Pre-State Period*. Minsk, Book 1, pp. 20–37. [in Bel.]
21. MACHYNSKY, D. (1986). On the Issue of the Territory of the Slavs in the 1st – 6th Centuries. *ASGE (Archaeological Collection Works of the State Hermitage)*, № 17, pp. 82–100. [in Rus.]
22. MITROFANOV, A. (1986). SA (Soviet Archaeology), № 1. pp. 286–293. Review of Archaeological Monuments of Belarus. Iron age. Minsk, 455 p. [in Bel.]
23. MOTSIA O., TERPYLOVSKYI, R. (1987). Socio-Economic Aspect of the Study of Slavic Cultures of the South of Eastern Europe. *Arkheolohiia (Archaeology)*, № 57, pp. 56–67. [in Ukr.]
24. MIADZVEDZEV, A. (1999). Kyiv Culture. *Archeology of Belarus*: in 4 vol. Minsk, Vol. 2, pp. 290–298. [in Bel.]
25. OLOMSKY, A. (1993). Late Zarubyntsi Monuments. *Slavs and their Neighbors at the End of the 1st Millennium BCE – the First Half of the 1st Millennium CE*. Moscow, pp. 40–52. [in Rus.]
26. OBLOMSKY, A., TERPILOVSKY, R. (1975). *The Middle Dnieper and the Dnieper Left Bank in the Middle Ages*. Moscow, 175 p. [in Rus.]
27. PETROV, V. (1972). *Ethnogenesis of the Slavs*. Sources, Stages of Development and Problems. Kyiv, 214 p. [in Ukr.]
28. POBOL, L. (1983). *Archaeological Monuments of Belarus: Iron Age*. Minsk, 456 p. [in Bel.]
29. POBOL, L. (2004). *Antiquities of Turovshchyna*. 2nd ed. Minsk, 141 p. [in Bel.]
30. POBOL, L. (1969). The Results of the Study of the Antiquities of the Iron Age of the Belarusian Dnieper Region. *Antiquities of Belarus*. Minsk. pp. 89–117. [in Bel.]
31. POBOL, L. (1973). *Slavic Antiquities of Belarus (Burial Grounds of the Early Stage of the Zarubyntsi Culture)*. Minsk, 280 p. [in Bel.]
32. POBOL, L. (1971). *Slavic Antiquities of Belarus (the Early Stage of Zarubyntsi Culture)*. Minsk, 232p. [in Bel.]
33. POBOL, L. (1974). *Slavic Antiquities of Belarus (Code of Archaeological Monuments of the Early Stage of the Zarubyntsi Culture from the Middle of the 3rd Century BCE to the Beginning of the 2nd Century CE)*. Minsk, 424 p. [in Bel.]
34. PRIKHODNIUK, O. (1988). On the Genesis of Antiquities of the Late Roman and Early Medieval Times of the Dnieper Forest-Steppe Left Bank. *KS NAN of the USSR*, № 194, pp. 68–75. [in Rus.]
35. PRIKHODNIUK, O., TERPILOVSKY, R. (1990). *Public Relations. Slavs of South-Eastern Europe in the Pre-State Period*. Kyiv, pp. 421–432. [in Rus.]
36. PRIKHODNIUK, O. (1998). *Penkovka Culture (Cultural-Chronological Aspect of Research)*. Voronezh, 170 p. [in Rus.]
37. RYBAKOV, B. (1979). *Herodotus' Scythia*. Moscow, 247 p. [in Rus.]
38. STRYZHAK, O. (1988). *Ethnonymy of Herodotus' Scythia*. Kyiv, 224 p. [in Ukr.]
39. SUKHOBOKOV, O., YURENKO, S. (1978). Ethnocultural Processes on the Territory of the Left-Bank Ukraine in the 1st Millennium CE. *Problems of Slavic Ethnogenesis*. Kyiv, pp. 124–142. [in Ukr.]
40. TERPILOVSKY, R. (2001, 2002). Some Discussion Problems of Archeology and History of the Early Slavs. *STRATUM plus*, № 5. St. Petersburg-Chisinau-Odessa-Bucharest, pp. 420–430. [in Mol.]
41. TERPILOVSKY, R. (1990). Local Variants of Kyiv Culture. *VI International Congress of Slavic Archaeology*. Abstracts of reports. Moscow, Vol. I. pp. 95–97. [in Rus.]
42. TERPYLOVSKYI, R., ABASHINA, N. (1992). *Monuments of Kyiv Culture*. Kyiv, 224 p. [in Ukr.]
43. TERPILOVSKY, R. (2004). *Slavs of the Dnieper in the First Half of the 1st Millennium CE*. Lublin, 232 p. [in Pol.]
44. TRACHUK, O. (2022). Mapping the Settlements of Slavic Tribes of the Zarubyntsi Culture of the 3rd Century BC – 2nd Century AD. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 4, pp. 65–102. [in Ukr.]
- 44a. TRACHUK, O. V. Pedigree Nests of Scythian Farmers' Settlements of The Left-Bank Ukraine. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 2, pp. 32–61. [in Ukr.]

45. TRACHUK, O. (2022). Localization of the Nevrian and Scythian Plowmen Tribes in the Context of Ethnogenesis of Eastern Slavs. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 3, pp. 68-103. [in Ukr.]

45a. TRACHUK, O. (2017). *Ferrous Metallurgy in the Socio-Economic Life of Eastern Slavs in the Territory of Ukraine (Second Half of the 5th–10th Centuries)*. Kyiv, 306 p. [in Ukr.]

46. TRETAKOV, P. (1982). *Antiquities of the Second and Third Quarter of the 1st millennium CE in Upper and Middle Podessenia*. Leningrad. Vol. 1, 143 p. [in Rus.]

47. TRETAKOV, P. (1974). Some Data on Public Relations in the East Slavic Environment in the 1st Millennium CE. *SA* (Soviet Archaeology), № 2, pp. 73–84. [in Rus.]

48. TRETAKOV, P. (1970). At the Origins of the Ancient Ruthenian People. *MIA* (*Materials and Researches in Archaeology*), № 179, 156 p. [in Rus.]

49. KHVOIKA, V. (1913). *Ancient Inhabitants of the Middle Dnieper and their Culture in Prehistoric Times*. Kyiv, 101 p. [in Ukr.]

50. KHVOIKA, V. (1901). Burial Fields in Middle Dnieper. *ZRAO* (Russian Archaeological Society News), Vol. XII, Issue 1-2. St. Petersburg, pp. 172–190. [in Rus.]

51. SHCHUKIN, M. (1979). To the Prehistory of Chernyakhov Culture: Thirteen Sequences. *ASGE* (Archaeological Collection Works of the State Hermitage). Leningrad, Issue 20. [in Rus.]

52. SHCHUKIN, M. (1987). About Three Ways of Archeological Search of Ancestors of Early Historical Slavs. *ASGE* (Archaeological Collection Works of the State Hermitage), Issue 28, pp. 105-110. [in Rus.]

53. SHCHUKIN, M. (1972). Sarmatian Monuments of the Middle Dnieper Region and Their Relationship with the Zarubyntsi Culture. *Archaeological Collection of Works*. Vol. 14. Leningrad, pp. 43–52. [in Rus.]

54. SHCHUKIN, M. (1976). Archaeological Data on the Slavs of the II–IV Centuries. Perspectives of the Retrospective Method. *ASGE* (Archaeological Collection Works of the State Hermitage). Leningrad, Vol. 17, pp. 67–81. [in Rus.]